

Др Драго ЂУПИЋ

САЗНАВАЊЕ ПРОШЛОСТИ НА ОСНОВУ ОНОМАСТИЧКИХ ПОДАТАКА

Иако је ономастика, као наука о именима, њиховом грађењу и значењима, веома стара (основи су јој још у грчкој науци), ипак је на нашем терену она нова научна грана. Чак се дуго сматрало да је она дисциплина других наука (географије, етнографије, лингвистике, па и историје). Као посебна наука она се код нас, у Југославији, развија тек у 20. вијеку, а организовано и систематски — након другог свјетског рата. У данашње вријеме она се све више грана на сопствене дисциплине, међу којима свакако прво мјесто заузимају *антропомастика* (наука о људским именима) и *топонмастика* (наука о именима природних реалија, о топонимима). У оквиру ових цјелина, али и одвојено од њих, јавља се цио низ дјелова све науке, какви су: *хидронимија* (наука о именима вода, у оквиру ње — *потамонимија* — наука о токовима), *бионимија* (наука о именима добијеним на основу имена живих бића, у оквиру ње: *зоонимија* — наука о именима добијеним на основу имена животиња, *фитонимија* — наука о именима добијеним по биљкама и др.), *криптонимија* (наука о скривеним, тајним именима), *патронимија* (наука о презименима добијеним према имену оца) итд. У новије вријеме јавља се и наука о дјеловима већих агломерација — *урбанонимија*. Ономастичка терминологија све више шири појмовну и лексичку лепезу, тако да се класификације уситњавају, а терминологија развија и до степена методолошког осамостаљивања.

Ако у прошлости и нијесмо имали ономастику као посебну науку, или научну дисциплину, то не значи да ње није било ни у ком виду. Појављивала се она као посебна област и притицала у помоћ наукама које су се с именом сусретале као с податком, грађом или аргументом. Тако је било у етнографији и етнологији,

у географији, у историографији. У овој последњој ономастички податак понекад је био од пресудног значаја за доказ. Он и данас неријетко служи као аргуменат у интерпретацији догађаја, нарочито ако су у питању мјеста и учесници. Од посебног значаја је тачност, јер нетачан ономастички податак доводи до криве интерпретације и неистинитог закључка.

Ономастички подаци се обично дијеле на историјске и живе, тј. на дијахроне и синхроне.

Историјски подаци обухватају имена записана у документима. Најбогатији такви подаци налазе се у документима који евидентирају власништво над земљом и посједима друге врсте, а то су најчешће полиси тих власништва односно посједа, тј. катастри, а за прошла, старија времена — код нас су то најчешће даровнице црквеним властелинствима или људима одређеног подручја, а затим дефтери, настали у периоду турске владавине. Ту су, даље, матичне књиге, са подацима о становницима на одређеном простору, из којих се једноставно сазнаје антропомастичка структура тог простора и времена. Ту су и разне хронике, записи, преписке и веома разнолики други архивски материјали.

За историографску науку сва историјска грађа која садржи ономастичке податке од посебног је значаја.

Безбројни су примјери и у нашој и у страној историографији гдје се научни закључци темеље на ономастичкој аргументацији. О таквим примјерима везаним за подручје данашње СР Црне Горе желио бих да кажем нешто. При томе, у дијахроне ономастичке податке нећу залазити даље од 14. вијека, јер тек од тога периода имамо сигурније податке, тј. имамо од тада цијеле ономастиконе. Наравно, документа и грађа служе нам само као илустративни материјал. У таквој функцији посматраћемо и синхрону ономастичку грађу.

Иако је за припрему овог реферата консултована доста обимна литература,¹ из ње ће се само понешто поменути, и то дио онога што је у непосредној вези са историјом и просторима данашње Црне Горе.

Дечанске хрисовуље, од којих су три верзије настале у периоду изградње манастира, везане су дакле за трећу деценију 14. вијека, дају мноштво података о територији и људима богатог дечанског властелинства. А оно је, на површини од око 2.500 km², захватало Метохију, дио данашње Албаније и дио данашње Црне Горе (горње Полимље, дио средњег Полимља и дио Потарја). Подаци из хрисовуља поред имена обухватају и мноштво топонима (коју хиљаду), затим именују слојеве становништва, говоре о привредном животу, политичким односима итд. У уводном дијелу *Дечанске хрисовуље*² дају се подаци о династији Немањића од оснивања манастира, а затим попис села (са означеним границама) на подручју властелинства, попис косалника, мађупака, ратаја и других слојева, уређују се односи између појединих слојева (иако

то није задатак хрисовуље), посебно између Срба и Влаха, с описима права у привредним, па и друштвеним односима. У хрисовуљи имамо, заправо, цијелу једну правну и економску терминологију, на основу које упознајемо друштвене односе у тадашњој српској држави, односно на једном њеном, али довољно репрезентативном дијелу.³

На основу *дефтера* с краја 15. и почетка 16. вијека који обухватају тзв. Скадарски санџакат такође сазнајемо много чињеница о просторима, о структури становништва, о именима људи и посједа, о формирању црногорских племена, о привреди. То значи да се и из тих докумената упознајемо са привредним и политичким односима на подручјима на која се односе документа.

Из *Боличине студије о Скадарском санџакату* из 1614. године добијамо много података о територији Црне Горе на почетку 17. вијека, о саставу становништва, о структури друштва. Највише података из ове студије односи се на географску распрострањеност појединих дјелова Црне Горе (сазнајемо, нпр., да су неки дјелови данашње Катунске нахије припадали Љешкопољу).

Из свих наведених, и сличних, докумената упознајемо се и са конфесионалном структуром, па и вјерским односима, на одређеном простору. Дечанске хрисовуље нам, пластичније од других докумената, саставом и структуром личних имена откривају много: словенска имена чине највећи проценат имена међу становништвом, а од несловенских јављају се романска, германска, грчка, албанска, затим имена са илирско-трачким елементима у структури, имена настала под мађарским и др. утицајем. По поријеклу — међу свим тим именима најчешћа су световна, а има нешто и календарских. Јављају се и имена хибридног карактера: састављена од словенских основа и несловенских суфикса, па од несловенских основа и словенских суфикса итд. Из тога закључујемо да је масу становништва чинило оно које је словенског поријекла, али да има и других становника (статистички подаци нам дају прецизније односе).⁴ Што је за ономастику значајно — сазнајемо да долази, тј. да је и раније дошло, до мијешања словенских и несловенских елемената имена, те име добија универзалнији карактер. Историограф може изводити и друге закључке. У даљој анализи структуре имена сазнајемо да се систем личних имена формира као и под других индоевропских народа, тј. имена се добијају на основу великог броја фактора који служе уопште за именовање, а посебно за лично име: ту је веза човјека са жељама, са божанствима, са свечаностима, особинама људи, животиња и биљака, затим са природом (живом и неживом), са топонимима и етнимимима, са занимањима, обичајима итд.

У топонимији дечанског властелинства насталој на основу антропонима налазимо извјесне потврде о структури становништва у периоду настајања имена реалијама. Налазимо, нпр., 51,04% словенских имена, 18,75% календарских, 5,20% романских, 4,16% имена насталих под утицајем сусједа, 1,04% албанских и 19,79%

имена нејасне етимологије.⁵ Наравно, у овим подацима нема посла само лингвиста-ономастичар, већ и етнолог, и историчар, и социолог, и други специјалисти. Још су занимљивији подаци о структури патронима на дечанском властелинству. Тако, на једном његовом дијелу, у Горњем Полимљу имамо 87,75% патронима словенског поријекла, 10,20% хришћанског, а свега 2,05% осталих. На подручју Г. Полимља и Потарја стање је слично: 85,71% патронима су словенског поријекла, 14,29% хришћанског, док осталих нема.⁶

Интересантни су и подаци које нам пружају два катастра из 1704. године — *Катастар Херцег-Новог* и *Катастар Рисна*, које је објавио Глигор Станојевић. Док је у Дечанским хрисовуљама презиме као систем још неустаљено (што нам показује антропономасличка анализа грађе коју је учинила М. Грковић у својој студији о именима у Дечанским хрисовуљама, в. нап. 5 и 6 у нашем раду, а у студији М. Грковић стр. 155—213) и тек почиње да се формира систем наше патронимије, посебно оне са суфиксом *-ић*, као најчешћим формантом у систему презимена на српскохрватском језику, дотле нам наведени катастри из 1704. године говоре да је тај систем презимена већ развијен, да не кажемо устаљен. Тамо је скоро свако друго име означено и по презимену, антропонијског или другог поријекла. Поред словенских презимена са суфиксом *-ић*, и низа романских, ту се јављају и презимена добијена по особини или занимању, по етнониму или ојкониму и сл., каква су: Паликућа, Ковач, Жутковић, Пивљанин, Зубац и др.

Ова два катастра дају нам податке о близу 1.600 топонима, као и слику структуре становништва, посебно економску, што се види и из површине посједа и из власништва над осталим добрима (стоком, маслинама, воденицама, ваљарицама, стамбеним и др. зградама итд.). Уочава се изванредна економска раслојеност становништва на почетку 18. вијека на једном подручју данашње Црне Горе. Сазнајемо, нпр., да је 2.795 становника на овој територији имало 4.221 грло стоке (1,5 грло по становнику), да су посједи махом уситњени, да један ужи круг људи посјеђује велике површине и да има друга непокретна или покретна добра, али се не говори о евентуалним феудалним односима између једних и других, тј. богатијих и сиромашнијих.

Значајно је да документа о којима говоримо дају тачне или приближно тачне податке, а када су у питању ономастичке реалије — са сигурношћу можемо говорити о тачности. Међутим, тачност историјских топономасличких података често је у вези, између осталог, и са убикацијом њихових реалија. Тако, рецимо, у дефтеру из 1521. Загарач се означава као мезра, тј. имање које припада Цуцима. Митар Пешикан сматра да се тај податак односи на Горњи Загарач, који је Цуцама служио као зимовник.⁷ Данашњи Доњи Загарач уписан је као *Једноше* у махали *Малоншићи*.⁸ Или, у дефтеру из 1523. године јавља се махала *Грлов Кук*, коју Б. Ђурђев детерминише као данашњи *Грлић* у Бјелопавли-

ћима.⁹ Тај топоним се, као *Грлов Кук*, јавља и у повељи Ђурђа Црнојевића из 1492. године.¹⁰ Данас нас у сумњу о идентификацији наведеног топонима доводи постојање топонима *Грљев кук* у *Мартинићима*, који би се прије могао односити на историјски *Грлов Кук* него овај на *Грлић*.

Макар остали подаци, рецимо они који се тичу друштвено-економских односа, и не били тачни, топономастички подаци из оваквих докумената имају изванредан значај за историографију, наравно, под условима тачне убикације, односно утврђивања односа историјског ономастичког податка и синхроног. На основу њих историографија може изводити значајне закључке, а ономастика — прецизне. На основу ономастичких класификација из извора који обухватају имена људи и природних десигната ономастика и изводи своје закључке, а они су значајни не само за лингвистику већ и за друге науке које се таквим подацима служе. Име говори о друштвеним односима веома често, нарочито када је у питању систем имена. У свом изванредном раду о зетско-хумско-рашким именима на почетку турског доба, нпр., *Митар Пешикан* је успоставио етничке границе између српског и албанског становништва у том периоду.¹¹ То је постигао анализом прије свега личних имена.

У тумачењу ономастичких историјских, а и синхроних, података међу прешкама најчешће су оне које чини крива интерпретација, али их има и друге врсте. Илустрације ради, можемо навести ономастикон *Ругова*, око којег су вођени спорови у нашој науци. Сарадник САНУ *Светозар Стијовић* управо на основу старих докумената, посебно на основу пописа *Скадарског санџака* из 1485. године, аргументовано је показао да није на мјесту мишљење *Марка Краснићија* да је прије досељавања садашњег (албанског) становништва на ово подручје оно било ненасељено. *Стијовић*, наиме, анализом топономастичког и антропономастичког (и синхроног топономастичког) материјала из наведеног пописа доказује управо да је ту живјело словенско становништво.¹² На основу тога ми можемо закључивати да је то подручје било веза између дијалекатских зона *Полимља* и *Подримља*. Историографу ће *Стијовићева* анализа (в. код њега и литературу о овом проблему) послужити, наравно, за своје, историографске закључке.

И тзв. живи ономастички подаци (тј. синхрона ономастика) из посебног угла освјетљавају прошлост односно савременост. Анализа ономастичких података из данашњег времена у *Црној Гори*, а имамо нешто објављене праће,¹³ пружа нам могућност класификовања слојева постања: предсловенски и словенски, у оквиру предсловенског — предромански и романски, док је словенски дијелом обиљежен турским наносом, који не чини слој, већ се са словенским појављује у извјесној историјској и лингвистичкој симбиози. Такво класификовање нам дозвољава и најповршнији увид у ономастиконе одређених територија, а прецизнија анализа нам

открива не само дубље слику имена у Црној Гори већ и смјене народа на овом подручју.

Ако, нпр., анализирамо данашњу топономастику Загарача, некадашњег племена Катунске нахије, по Болици прије тога дио Љешкопоља, које је током неколико вјекова било гранично са Турцима запосједнутом територијом Црногорских брда, уочићемо да је основни слој именована словенски, али да се уз њега јављају и обриси предсловенског. Извјесне поремећаје у та два слоја унијели су турски елементи, можда не толико у структуру лексике колико у семантику. Могло би се чак рећи да је дошло и до контаминације морфонолошких елемената карактеристичних за илирско-романски супстрат и турски адстрат (будући да о словенском слоју говоримо као о основном, носећем). Ако несловенска именована овдје и неприхватимо као слојеве, ипак и оно што од њих налазимо открива нам ако ништа друго, а оно спорадични несловенски утицај. Можда се може размишљати и тако да то што називамо утицајем схватимо као дио некадашњег слоја који је чинио основни систем. За турски утицај слој можемо искључити, јер никада није формиран, али за романски, односно илирско-романски, то се не би могло тврдити. Доказ за то јесте релативно богата грађа из предроманског периода, а сиромашна из турског. Тако, рецимо, у микротопонимији Загарача, коју чини око 900 јединица (према досадашњим подацима), налазимо око 80 микротопонима са тзв. скривеном мотивацијом. Анализа тих мотивација често нас одводи у далеку предсловенску старину. Навешћемо, илустрације ради, нека таква имена: Билећа, Брине, Булевине, Буљерад (можда је у вези с личним именом, али и његову мотивисаност ваља истраживати), Ветријеч, Враге, Вртијељке, Годна, Гођене, Гропа, Коравац, Лера, Лерине, Лиса, Лубардишта, Маленза, Митрач, Мрђон (Марк+Ђон? = Марко+Јован), Осташ, Пајтеза, Палагрине, Пеленпар, Поздеровина, Палачиште, Ринтог, Сађавац, Синталија, Торијун, Ђерети, Ускор, Шкамац и др. На први поглед, рекло би се да су етимологије већине ових микротопонима јасне. Међутим, лингвистичка анализа нам покоји пут даје необичну семантику. Сазнајемо да је понеки пут ријеч о предсловенској структури лексеме, што представља супстрат, а покаткад су у питању несловенско-словенске комбинације. Илустрације ради, даћемо неколико примјера:

Гропа је заселак у загарачком селу Лазарев Крст. У тумачењу овог имена ваља се опредјелити између албанског *gropë*, у значењу рупа, што често налазимо, нпр., у топонимији Куча,¹⁴ и латинског *scirpa*, односно талијанског *gorro*, узао, чвор. Гропа о којој говоримо је заселак на узвишењу, али одмах испод њега је удолина, која је примарно могла бити названа овако. Ма за шта се опредјелили, очито је да је име из предсловенског периода, романског или албанског постања, а посебно је питање како је оно очувано.

Лера је вода (отворена бистијерна, чатрња), а два хидронима носе ту ознаку, која се налази у природном удубљењу, а веома је стара. Ово име налазимо и у систему вода Вардара. Иван Дуриданов га изводи из албанске (тосканске) ријечи *lerë*, у значењу риба у муљу, муљ, танка иловача.¹⁵ У Речнику албанско-српско-хрватског језика М. Ндреце за ову ријеч налазимо значења: прљавштина, нечистоћа; камењак, камењар.¹⁶ Сва ова значења могу да се односе на оба наша хидронима о којима је ријеч: ради се о удубљењима у камењарима, са непропустљивим земљиштем, јер су на дну помијешане иловача и црвеница. Данас на овом подручју не живе легенде о пастирском богу Леру, па иако су воде у крајевима који служе за испашу, не можемо говорити о евентуалној народној етимологији везаној за неку од легенди о Леру.

Маленза је село у Доњем Загарачу. Име му се може повезивати са именом некадашњих Малоншића, који су живјели на овом подручју, или га тумачити као остатак ранијег имена ширег подручја Малоншићи, али није искључена ни веза с албанским спојем *mal* и *zi*, гдје је и основа данашње албанске везе *Mal të Zi* (= Црна Гора). Маленза је у осојној страни Д. Загарача, а почиње од подножја брда које се зове Црна страна. (Ово наглашавамо између осталог због тога што се у ономастици мора водити рачуна о вези топонима с природним особинама предјела који се именује: положај, конфигурација, флора, атмосферске прилике, тј. поднебље и др.)

Митрач је стара вода (бистијерна) у Загарачу. Народно предање ово име веже за митру Петра I Петровића, али овдје није искључена и старина која је у вези са митраизмом код јужних Словена.¹⁷

Овакве и сличне анализе бисмо могли вршити за цио низ микропонима на овом подручју, али и било гдје другдје. Интересантнији су од осталих они простори који су имали више историјским смјена — етничких, политичких и др. Но, велике су и опасности од произвољности, особито тамо гдје није могуће дати ваљану лингвистичку аргументацију. Морфонолошке анализе узимају у обзир упоредно гледање на два или више језика, а резултати, ако су ваљани, служе не само лингвистима и лингвистици. Нарочито су интересантне, али и тешке, анализе споја супстрата и каснијих наноса, односно слојева.

Анализом микропонимије, нпр., Загарача, долазимо до закључка да главни слој именовања чини словенска лексика, ранији остаци су видни, док је турски утицај једва примјетан. Не налазимо ни једно име које чини систем турских именовања: увијек су у питању, ако није ријеч о старијим, предсловенским елементима, словенски ликови личног оријенталног имена и наставка, односно система наставака посесивног карактера, али словенске структуре: Асо+в+ина = Асовина, Бег+ов+ина = Беговина. Најчешће је уз турско име словенски суфикс, у конкретном случају *-ина*.¹⁸

Чињеница да можемо говорити о предсловенском слоју у топонимији Загарача, на једној, и само о турском наносу, на другој страни, увјерава нас у то да су на том подручју именована у цјелини била изграђена у предсловенском периоду, али да их је словенски период снажно покрио својим слојем. Значи, постојао је конзистентни предсловенски ономастикон. Да није тако, оријентални елементи би данас чинили посебан слој, тим прије што су они млађи, тј. временски су нам ближи.

Обим ономастичких јединица у одређеном ономастикону говори о приматима провенијенције. Процентуални односи, међутим, поремећени су старином система односно утицаја и њиховим трајањем. Језички фактор је при свему томе имао доминантнији утицај од етничког, односно историјског у најопштијем смислу.

Посматрање топонимије једног малог подручја чињено је илустрације ради. Посматрање макро простора, рецимо географско-историјске цјелине у оквиру Црне Горе, или пак цијелог подручја Републике, дало би знатно богатије, и сигурније податке. Међутим, за такво посматрање потребан је материјал, и дијахрони и синхрони, а ми га, на жалост, немамо. Зато се мора приступати методологији парцијалне обраде, чији подаци су веома корисни, али не дозвољавају пуне, и цјеловите, генерализације. Због тога је ургентно прикупљање ономастичких података и њихово депоновање за класификације и различите обраде. Јасно је, међутим, да и дјелимични подаци омогућавају анализе и уопштавања у доменима које они обухватају, па их не треба заобилазити.

НАПОМЕНЕ

¹ Посебан увид је чињен у сљедећа дјела: П. Ивић и М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, Институт за лингвистику Нови Сад, 1976; Б. Ђурђев, *Два дефтера Црне Горе из времена Скендер-бега Црнојевића*, АНУБиХ Сарајево, Пос. изд. књ. IX/1, 1968; Б. Ђурђев, Л. Хаџиосмановић, *Два дефтера Црне Горе из времена Скендер-бега Црнојевића*, АНУБиХ Сарајево, Пос. изд. књ. IX/2, 1973; М. Болица, *Опис Санџака Скардарског*, Старине ЈА 12, 1880, 165—193; Г. Станојевић, *Катастри Херцег-Новог и Рисна из 1704. г.*, САНУ Београд, 1983; М. Пешикан, *Зетско-хумско-рашка имена на почетку турског доба*, Ономатолошки прилози Београд, књ. III (1982), 1—120, IV (1983), 1—135, V (1984), 1—182.

² П. Ивић, М. Грковић, нав. дјело, 303—305.

³ У Деч. хрисовуљи с подручја Полимља налазимо преко 100 топонима, од којих многе данас није лако убицирати (нав. дјело, 306).

⁴ Ти подаци су детаљно дати у књизи М. Грковић, *Имена у Дечанским хрисовуљама*, Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета Нови Сад, 1983, 1—220.

⁵ М. Грковић, нав. дјело, 118.

⁶ Исто, 106, 107.

⁷ Б. Ђурђев, нав. дјело, ОП III, 67.

⁸ Б. Ђурђев, Л. Хаџиосмановић, нав. дјело, 107. У дефтеру из 1523. Загарач се појављује и у катунској махали Буковик (нав. дјело, 126).

⁹ Б. Ђурђевић, Л. Хаџиосмановић, нав. дјело, 30.

¹⁰ Према Б. Ђурђевићу и Л. Хаџиосмановићу, нав. дјело, 30, нап. 41.

¹¹ М. Пешикан у наведеном дјелу то прецизно и убједљиво доказује.

¹² Уп. Светозар Стијовић, *Старо Ругово у светлу ономастичких података*. Зборник за филологију и лингвистику МС Нови Сад, књ. 27—28 (1984—1985), 741—746.

¹³ Уп., нпр., Д. Пегровић, *Микропонимија Никшићког поља*, Прилози проучавању језика, Н. Сад, књ. 2 (1966), 125—144; исти, *Микропонимија Горњих Пјешиваца*, Прилози проучавању језика, Н. Сад, књ. 8 (1972), 47—70; М. Пижурица, *Антропонимија и топонимија Роваца*, Прва југословенска ономастичка конференција, ЦАНУ Титоград, 1976, 103—122; Д. Ђупић, *Ономастика Загарача*, Ономастолошки прилози, Београд, књ. IV (1983), 345—387 — да не наводимо осталу литературу.

¹⁴ С. Дучић, *Живот и обичаји племена Куча*, Српски етнографски зборник, Београд, књ. XLVIII (1931), на више мјеста.

¹⁵ Ivan Duridanov, *Die Hydronymie des Vardarsystems als geschichtsquelle*, Böhlau Verlag Köln Wien, 1975, 226.

¹⁶ Mikel Ndreca, *Fjalor shqip-serbokroatisht — Albansko-srpskohrvatskn rečnik*, Rilindja, Priština, 1976.

¹⁷ Уп. Љубица Златановић, *Митраизам на тлу Југославије*, Археолошки институт Београд, 1973, пос. стр. 11—79, 119—129.

¹⁸ У топонимима Сукеза, Маленза, Мареза и сл. очит је албански суфикс -за, са три различите основе.

